

DOI 10.18524/2304-1587.2019.2(35).185890
УДК 341.231.14

А. В. Левенець

кандидат юридичних наук

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

О. В. Лотиш

магістрант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНУ МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

У статті розглядаються питання міжнародно-правового закріплення права на безпечну медичну допомогу як одного з найважливіших і неоднозначних прав людини в сучасному світі. Особливу увагу приділено питанням співвідношення положень універсальних і регіональних міжнародних документів у галузі права на медичну допомогу, більш детально проаналізовано положення Декларації прав пацієнтів у Європі 1994 року і Європейської хартії прав пацієнтів 2002 року як визначальних міжнародно-правових актів у галузі медичних прав людини у європейських державах. Також розглянуто окремі положення Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, Конвенції про права людини та біомедицину в контексті забезпечення безпеки медичних досліджень і дослідів для здоров'я людини.

Ключові слова: безпечна медична допомога, міжнародні стандарти права на медичну допомогу, права пацієнта, захист прав пацієнтів.

Постановка проблеми. Права людини в сучасному світі давно перестали бути прив'язаними до територій окремих держав, а перетворились на універсальну цінність, яка виступає найголовнішим критерієм їх розвитку та міжнародного визнання. Україна як частина єдиного європейського світу з моменту проголошення своєї незалежності оголосила курс на розвиток демократичної, правової держави, в якій людина виступає найвищою соціальною цінністю [1]. Сутність цього положення полягає перш за все в тому, що людині належать природні невід'ємні права та свободи, серед яких найголовніше місце посідає право на життя. Повноцінним це право може бути лише за умови, що людина здорова, тому право на охорону здоров'я та безпечну медичну допомогу посідає важливе місце в переліку конституційних прав і свобод людини в Україні. Проте не можна не погодитись з думкою дослідниці В. С. Віткової, що «...реалії сьогодення свідчать про існування проблем у реалізації права на медичну допомогу в Україні. Насамперед, це

відсутність гарантованого державою обсягу медичної допомоги, стягнення плати за надання медичної допомоги та недостатній обсяг фінансування державних і комунальних закладів охорони здоров'я» [2, с. 1]. Однією з причин таких проблем дослідниця визначає низький рівень «конституціоналізації та гармонізації юридичного забезпечення права на медичну допомогу в Україні з європейськими стандартами» [2, с. 8] та пропонує відповідні напрями такої гармонізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми конституційно-правової регламентації права на охорону здоров'я та медичну допомогу в Україні, а також міжнародні стандарти цього права, є об'єктом досліджень таких учених, як В. С. Віткова, Н. Ф. Шишацька, Ю. А. Козаченко, Ю. Ю. Швець та ін. Проте, незважаючи на наявні наукові праці у галузі вітчизняного конституційного та медичного права, недостатньо уваги приділяється саме критерію «безпечності» медичної допомоги та його забезпеченню на законодавчому рівні.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати міжнародно-правові та зокрема європейські акти в галузі права на медичну допомогу, а також виокремити критерій безпечності такої допомоги.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що сучасний стан міжнародно-правової регламентації права на медичну допомогу знаходиться в стані активного розвитку, хоча початок цим процесам було закладено ще в другій половині ХХ століття. Загалом можна сказати, що розгалужена система міжнародних стандартів у галузі охорони здоров'я людини розподіляється, по-перше, за суб'єктами їх створення: Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня Організація Охорони здоров'я, Міжнародна Організація Праці, Рада Європи, Європейський Союз та ін.; а по-друге – за предметом регулювання: право на охорону здоров'я, право на турботу про здоров'я, право на медичну допомогу та медичні послуги і т. д.

Одним із перших актів, у якому знайшли своє відображення право на охорону здоров'я та право на медичне обслуговування, стала Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Ст. 25 декларації визначає зокрема: «...кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [3, ст. 25].

Особливе місце в системі міжнародних актів щодо права на медичну допомогу посідає Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. Так, ст. 12 Пакту встановлює: «...держави-учасниці визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці для повного здійснення цього права, включають ті, які є необхідними для:

а) забезпечення скорочення мертвонароджуваності, дитячої смертності та здорового розвитку дитини;

б) поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості;

в) запобігання й лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними;

г) створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби» [4, ст. 12].

Окрім універсальних міжнародно-правових актів, які складають Міжнародний білль про права людини і визнають право на охорону здоров'я одним із найголовніших прав і свобод людини, існує ще ціла низка спеціальних міжнародних актів, які приймаються відповідними міжнародними організаціями, створеними з метою співробітництва у галузі охорони здоров'я. Однією з найвизначніших таких організацій є Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ), утворена як спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй у 1946 році. У преамбулі Статуту цієї організації право на найвищий досяжний рівень фізичного, психологічного, духовного та соціального здоров'я визнається як одне з найголовніших соціальних прав людини. Також у преамбулі Статуту встановлено, що «... досягнення будь-якої держави в галузі поліпшення та охорони здоров'я є цінністю для всіх. Нерівномірний розвиток у різних країнах заходів у галузі охорони здоров'я та боротьби з хворобами, особливо із заразними хворобами, є спільною небезпекою. Здоровий розвиток дитини є чинником першорядної важливості; здатність жити гармонійно в мінливих умовах середовища є основною умовою такого розвитку» [5].

Не менш важливу роль у становленні міжнародно-правових стандартів прав людини в галузі медичної допомоги та охорони здоров'я відіграла Міжнародна організація праці (далі – МОП), яка, до речі, через те, що історично була утворена значно раніше за інші, ще з початку XX століття заклала перші основи майбутньої міжнародної системи захисту медичних прав. Одним з найважливіших документів стала ухвалена МОП 25 червня 1969 року Конвенція про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби. Зобов'язання держав щодо медичного обслуговування містяться в Розділі II Конвенції, ст. 8 якої визначає гарантії держав-учасниць перед застрахованими особами щодо забезпечення заходів лікувального та профілактичного характеру, а у ст. 9 під метою надання медичної допомоги визначається «збереження, відновлення або покращання здоров'я особи, що підлягає забезпеченню, а також його працездатності й здатності задовольняти свої особисті потреби» [6, ст. 8,9].

Також змістовною в аспекті досліджуваної проблеми є ст. 13 Конвенції, яка встановлює мінімальний обсяг медичної допомоги: «а) загальну лікарську допомогу, включаючи допомогу вдома; б) допомогу, що надається спеціалістами стаціонарним або амбулаторним хворим, або допомогу спеціалістів, яка може надаватися поза лікарнею; в) видачу необхідних медикаментів за рецептом лікаря або іншого кваліфікованого спеціаліста; г) госпіталізацію у разі необхідності; д) стоматологічну допомогу, як це встановлено національним законодавством; е) медичну реабілітацію, серед іншого надання, ремонті заміну протезів або ортопедичних пристроїв, як

це встановлено національним законодавством» [6, ст.13]. Водночас ст. 17 Конвенції, припускаючи можливість розподілу фінансового навантаження за надання медичних послуг, встановлює вимоги до держави щодо забезпечення принципу «посильності» такого навантаження, що не має зменшувати ефективності медичного та соціального захисту.

Окрім універсальних міжнародних актів, в яких закріплено право на охорону здоров'я та медичну допомогу, слід відзначити систему європейських нормативно-правових актів, які, маючи регіональний характер дії, є більш конкретними та змістовнішими за загальні. Так, 04.11.1950 р. було прийнято Європейську конвенцію про права та основні свободи громадян, 11.11.1953 р. – Європейську конвенцію про соціальну та медичну допомогу, 18.10.1961 р. – Європейську соціальну хартію, 16.04.1964 р. – Європейський кодекс соціального забезпечення тощо [7].

За визначенням Н. Ф. Шишацької, яка розглядаючи процес становлення та формування міжнародних стандартів права на охорону здоров'я та безпечну медичну допомогу, відзначає, що «...найбільш важливим кроком прийняття двох документів – Декларації про розвиток прав пацієнтів у Європі, яка прийнята на нараді ВООЗ в Амстердамі у 1994 р., і Європейської Хартії прав пацієнтів, яка прийнята на нараді великих організацій громадянського суспільства країн ЄС у Римі в листопаді 2002 року» [8, с. 84]. Далі авторка аналізує місце Декларації про розвиток прав пацієнтів у міжнародному медичному праві та відзначає цілу низку змістовних принципів цього акту, як то «...повага до людської гідності, фізична та психічна недоторканність, повага до приватності», після чого наводить перелік найголовніших прав, які закріплено в декларації: «...право на інформацію про медичну допомогу і про те, як нею краще користуватися; право висловлювати згоду в процесі отримання медичної допомоги; право на конфіденційність і приватність (недоторканість особистого життя); право на можливість отримання медичної допомоги відповідно до стану здоров'я пацієнта, включаючи профілактичну і лікувальну допомогу. Крім того, у Декларації було дано визначення основним поняттям, які пов'язані з правами пацієнтів, насамперед ключовому поняттю «пацієнт». З цього часу вказане визначення стало офіційним визначенням ВООЗ» [8, с. 84].

Важливо звернути увагу на особливе значення Розділу 5 Декларації, в якому визначено, по-перше, право на максимально доступний рівень медичної допомоги для кожної особи та відповідність такої допомоги стану її здоров'я й індивідуальним потребам, із врахуванням справедливих можливостей особи в конкретному суспільстві, а по-друге, права на якісну медичну допомогу, яка відповідає рівню високих технологічних стандартів та базується на гуманному ставленні до особи, а також принципам людяності у взаємовідносинах між лікарем та пацієнтом [9].

Що стосується значення Європейської хартії прав пацієнтів, слід відзначити її революційний і проривний характер у формуванні міжнародних (зокрема європейських) стандартів прав людини на медичну допомогу. Цей документ, окрім встановлених раніше та загальноновизнаних прав людини

в галузі охорони здоров'я, врегулював також нові права, які доповнили зміст і можливості в цій галузі.

Так, Європейська Хартія пацієнтів проголосила 14 конкретних прав пацієнтів:

- право на профілактичні заходи,
- право доступу,
- право на інформацію,
- право на згоду,
- право вільного вибору,
- право на недоторканість приватного життя (приватність) і конфіденційність інформації,
- право на повагу часу пацієнта,
- право на дотримання стандартів якості,
- право на безпеку,
- право на доступ до сучасних досягнень,
- право на уникнення невиправданих страждань і болю,
- право на індивідуальне лікування,
- право подавати скаргу,
- право на компенсацію [10].

До переліку нових прав можна віднести: право на повагу часу пацієнта, право на дотримання стандартів якості, на індивідуальне лікування та інші. Проте найбільш важливим з позиції теми нашого наукового дослідження можна вважати закріплення (в якості окремого права) права на безпеку пацієнта. Сутність цього права Н. Ф. Шишацька розуміє як «...право бути забезпеченим від заподіяння шкоди, яка обумовлена непрофесійною роботою медичного персоналу або медичної установи» [8, с. 85].

Як зазначає Ю. А. Козаченко, «...незважаючи на те, що Європейська хартія прав пацієнтів має рекомендаційний характер, об'єднані в потужну мережу організації з прав пацієнтів у Європі успішно пролобіювали визнання та прийняття прав, проголошених у Хартії, на внутрішніх законодавчих рівнях. Крім того, цей документ слугує орієнтиром для моніторингу та оцінки систем охорони здоров'я держав Європи. Система охорони здоров'я України також була оцінена з використанням сучасних індикаторів, розроблених на основі Європейської хартії прав пацієнтів, з метою виявлення реально існуючої ситуації забезпечення прав пацієнтів у нашій державі» [7].

Окремий інтерес у контексті захисту прав людини від нових досягнень в науці та медицині представляє Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину), прийнята Радою Європи 04.04.1997 р. в Ов'єдо. «Конвенція про права людини та біомедицину є найбільш дієвим на сьогодні міжнародно-правовим актом з проблем медичних досліджень за участю людей, який відтворює сучасне європейське розуміння етико-правових стандартів щодо захисту прав та гідності особи пацієнта, пов'язаних із впровадженням нових біомедичних технологій» [7].

Зі змісту ст. 2 Конвенції визначається, що «...інтереси та благополуччя окремої людини не можуть превалювати над інтересами суспільства та

науки», а ст. 3 Конвенції встановлює, що «...сторони, враховуючи медичні потреби та наявні ресурси, вживають відповідних заходів для забезпечення в межах їхньої юрисдикції рівноправного доступу до медичної допомоги належної якості» [11, ст. 2, 3]. Важливими акцентами цього міжнародного акту можна відзначити: необхідність отримання добровільної та свідомої згоди особи на потенційне втручання у сферу здоров'я, яка можлива лише після отримання повної та зрозумілої інформації щодо наслідків, а також ризиків такого втручання; повагу до приватного життя та конфіденційності інформації; заборону дискримінації, заборону селекції статі.

Особливо слід відзначити положення Конвенції щодо захисту людини в процесі здійснення наукових досліджень, які можуть відбуватись лише з дотриманням вимог, передбачених ст. 16: «...відсутність альтернативи, ефективність якої була б аналогічною ефективності досліджень на людях; ризики, на які може наражатися така особа, мають бути сумірні потенційній користі від дослідження; проект дослідження має бути затверджений компетентним органом після проведення незалежної експертизи його наукової цінності, включаючи оцінку важливості мети дослідження, та багатодисциплінарного розгляду його прийнятності з етичної точки зору; особи, на яких проводяться дослідження, мають бути поінформовані про свої права та гарантії, встановлені законодавством для їхнього захисту; необхідна згода на участь в медичному дослідженні має бути надана чітко, конкретно, і вона має бути задокументована. Така згода може бути безперешкодно відкликана у будь-який час» [11, ст. 16]. Аналіз наведеної ст. 16 Конвенції дає змогу стверджувати, що саме безпека людини та мінімізація ризиків для її здоров'я мають бути пріоритетними в процесі здійснення будь-яких медичних досліджень. Реалізація цих пріоритетів має забезпечуватись: повнотою та доступністю інформації про можливі наслідки медичних досліджень; державними гарантіями захисту від відповідних наслідків; добровільністю згоди на участь у медичних дослідженнях і можливістю відмовитись від цієї участі на будь-якій стадії досліджень; контролем за медичними дослідженнями з боку уповноважених органів.

Висновки. Підсумовуючи, можна дійти висновку, що розвиток міжнародних стандартів прав людини в галузі охорони здоров'я та права на медичну допомогу – один з найбільш активних напрямків розвитку міжнародного права взагалі. Технічний і науковий прогрес з кожним днем ускладнює та розширює перелік питань, у яких права людини, її гідність та біологічне існування стикаються з проблемами етики, моралі й права. Безпека людини у вік розвинутих технологій цілком залежить від політики держави та її спроможності віднайти дієві механізми поєднання інтересів як всього суспільства, яке потребує цих технологій, так і окремої людини, яка не може стати «матеріалом» для досліджень і експериментів. Отже, можна погодитись із Ю. Ю. Швецем, який досліджуючи систему міжнародно-правових актів у галузі охорони здоров'я та медичних прав людини, відзначає як найголовнішу проблему в Україні наступне: «...більшість міжнародних конвенцій і декларацій залишаються нератифікованими та не знайшли свого закріплення у Конституції та законах України. Це стосується та-

ких міжнародних актів, як Декларація ВООЗ про розвиток прав пацієнтів у Європі, Європейська хартія прав пацієнтів, Лісабонська конвенція про права пацієнта, Конвенція про медичну допомогу та допомогу у разі хвороби, Положення про доступність медичної допомоги та низки інших. Як наслідок, такі міжнародні стандарти, як право на згоду щодо медичного втручання та відмову від нього, право на інформацію про методи лікування, право на свободу від шкоди, заподіяної неналежним функціонуванням системи охорони здоров'я, недбалістю та помилками медпрацівників, право за можливості уникнути страждань і болю на кожному етапі свого захворювання, право померти з гідністю та інші права прямо не закріплено у положеннях Конституції України та діючому законодавстві» [12, с. 72].

Список літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 року з наст. змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.09.2019).
2. Віткова В. С. Конституційне право на медичну допомогу та його юридичне забезпечення в Україні : автореф. дис. ... кандидата юридичних наук : 12.00.02. Ужгород, 2017. 18 с.
3. Загальна декларація прав людини, прийнята на Генеральній Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 17.09.2019).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 17.09.2019).
5. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я, прийнятий 22 липня 1946 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 17.09.2019).
6. Конвенція про медичну допомогу і допомогу у випадку хвороби, прийнята 25 червня 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_184/ed19720527 (дата звернення: 17.09.2019).
7. Козаченко Ю. А. Компаративний аналіз джерел міжнародно-правового регулювання прав пацієнта. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_82 (дата звернення: 17.09.2019).
8. Шишацька Н. Ф. Права пацієнтів у міжнародних документах. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2013. № 4 (58). С. 84-86.
9. Декларація ВООЗ про політику в галузі дотримання прав пацієнта в Європі. Європейська консультативна нарада ВООЗ із прав пацієнта. Амстердам, 1994 р. URL: http://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf (дата звернення: 17.09.2019).
10. Європейська хартія прав пацієнтів від 15.11.2002 р. URL: <http://cop.health-rights.org/ru/teaching/51/European-charter-of-patient-s-rights> (дата звернення: 17.09.2019).
11. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (Ов'єдо, 4 квітня 1997 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення: 17.09.2019).
12. Швець Ю. Ю. Міжнародні стандарти конституційного права особи на охорону здоров'я та їх врахування у Конституції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 53. Том 1. С. 69-73.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

А. В. Левенец, О. В. Лотыш

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ПРАВА НА БЕЗОПАСНУЮ МЕДИЦИНСКУЮ ПОМОЩЬ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы международно-правового закрепления права на безопасную медицинскую помощь как одного из важнейших и неоднозначных прав человека в современном мире. Особое внимание уделено вопросам соотношения положений универсальных и региональных международных документов в области права на медицинскую помощь, более детально проанализированы положения Декларации прав пациентов в Европе 1994 года и Европейской хартии прав пациентов 2002 года как определяющих международно-правовых актов в области медицинских прав человека в европейских государствах. Также рассмотрены отдельные положения Конвенции о защите прав и достоинстве человека в связи с использованием достижений биологии и медицины, Конвенции о правах человека и биомедицине в контексте обеспечения безопасности медицинских исследований и опытов для здоровья человека.

Ключевые слова: безопасная медицинская помощь, международные стандарты права на медицинскую помощь, права пациента, защита прав пациентов.

A. V. Levenets, O. V. Lotysh

Odesa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

INTERNATIONAL STANDARDS OF SAFETY MEDICAL AID RIGHT

Summary

The article discusses the issues of international legal regulation of the right to safe medical care as one of the most important and controversial human rights in the modern world. Particular attention is paid to the relationship between the provisions of universal and regional international documents in the field of the right to medical care, the provisions of the 1994 Declaration of Patient Rights in Europe and the 2002 European Charter of Patient Rights as defining international legal acts in the field of medical human rights in European states are analyzed in more detail. Some provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Person in Connection with the Use of Biology and Medicine: the Convention on Human Rights and Biomedicine in the context of ensuring the safety of medical research and experiments for human health are also considered.

Key words: safe medical care, international standards of the right to medical care, patient rights, protection of patients' rights.